

РОЗДІЛ І. ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ

УДК 373.3/.5.014.3(477) "1931/1991":930.2

DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-9-33>

Лариса Березівська,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
e-mail: lberezivska@ukr.net
ORCID id: 0000-0002-5068-5234

РЕФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В УМОВАХ АВТОРИТАРНОГО СУСПІЛЬСТВА (1931–1991): ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

Стаття розкриває організаційно-змістові основи, позитивні й негативні тенденції реформування загальної середньої освіти в радянській Україні (1931–1991). Містить укладений автором на основі дібраної, систематизованої й класифікованої джерельної бази бібліографічний список історіографії (статті, брошури, монографії, посібники, дисертації тощо дослідників 30-х років ХХ ст. – 2018 р.) і джерел (нормативно-правові документи; періодичні або продовжувані видання: «Комуністична освіта», «Радянська школа», «Збірник наказів Народного комісаріату освіти», «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР», «Радянська освіта» та ін.; статті, брошури досліджуваного періоду тощо) із зазначеної проблеми. Пропонований бібліографічний список, що відображає еволюцію вітчизняної педагогічної думки – від її фальсифікації в рамках комуністичної ідеології до відродження на основі національного, демократичного, гуманістичного принципів в умовах розбудови української державності, стане в пригоді дослідникам історії освіти та педагогіки, а також усім учасникам нинішнього реформаторського процесу освітнього простору. Виявлені під час дослідження позитивні й негативні тенденції реформування загальної середньої освіти можуть стати в пригоді в ході нинішньої інтенсивної розбудови Нової української школи, імплементації Закону України «Про освіту» (2017). Вивчення означеної проблеми крізь призму історіографії та джерелознавства сприятиме інформаційному забезпеченню подальшого історико-педагогічного студіювання реформ і контрреформ минулого як складників державної освітньої політики в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних, педагогічних детермінант. Ця стаття є продовженням циклу джерелознавчих розвідок, у яких висвітлено процес реформування загальної середньої освіти крізь призму джерелознавства в інші історичні періоди.

Ключові слова: реформування загальної середньої освіти, радянська Україна, педагогічна історіографія, педагогічне джерелознавство, історія освіти.

Постановка проблеми. Від уніфікації української освіти в радянську за зразком російської в ході сталінської контрреформи й до відродження української школи в руслі перебудовчих суспільних процесів – такий складний шлях української освіти. Протягом шістдесяти років в радянській Україні її реформування жорстко регламентувалася партійним керівництвом, здійснювалося «згори» без урахування громадсько-педагогічної думки.

Вивчення означеної проблеми крізь призму історіографії та джерелознавства сприятиме інформаційному забезпеченню подальшого історико-педагогічного студіювання реформ і контрреформ минулого як складників державної освітньої політики в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних, педагогічних детермінант. Виявлені під час дослідження позитивні й негативні тенденції реформування загальної середньої освіти можуть стати в пригоді в ході нинішньої інтенсивної розбудови Нової української школи, імплементації Закону України «Про освіту» (2017).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографічний аналіз проблеми засвідчив, що різні питання реформування загальної середньої освіти в радянській Україні у визначених хронологічних межах більшою чи меншою мірою вивчали сучасні українські історики (М. Л. Ветрова, Н. Г. Красножон, Л. В. Кузнецова, Т. В. Шліхта та ін.), історики педагогіки (О. В. Адаменко, М. Я. Антонєць, Л. Д. Березівська, Т. Л. Гавриленко, О. С. Грицайова, Г. І. Іванюк, Я. П. Кодлюк, В. С. Курило, В. М. Кушнір, Г. І. Лемко, І. Л. Лікарчук, Л. В. Пироженко, О. В. Попова, О. В. Сухомлинська, Т. В. Янченко та ін.), праці яких представлено в пропонованому бібліографічному списку. У своїх розвідках (Л. Д. Березівська, 2003–2018 рр.) [1–13] на основі дібраної, систематизованої й класифікованої джерельної бази розкриваємо організаційно-змістові основи, позитивні й негативні тенденції реформування загальної середньої освіти в радянській Україні протягом 1931–1991 рр., історіографічні та джерелознавчі аспекти означеної проблеми тощо. Введений до наукового простору систематизований бібліографічний список першоджерел й історіографічних праць може стати підґрунтям історико-педагогічних досліджень з історії загальної середньої освіти радянської України 1931–1991 рр., що й становить **мету публікації**. Ця стаття є продовженням циклу джерелознавчих розвідок, у яких висвітлено процес реформування загальної середньої освіти крізь призму джерелознавства в інші історичні періоди.

Виклад основного матеріалу. У радянській Україні (1931–1991) освітнє законодавство розробляли спеціальні комісії при ЦК КПРС, реалізувалося Міністерством освіти УРСР під контролем відділу шкіл ЦК КП України в режимі постійної звітності ЦК КПРС. Проте в період «хрущовської» реформи українські освітяни брали активну участь в обговоренні нормативно-правових документів, перспективного розвитку освіти. Протягом 1984–1991 рр. у контексті «горбачовської дійової перебудови», зокрема декларування принципу демократизації освіти, відродилася й активізувалася громадсько-педагогічна думка щодо перспективних векторів реформування загальної середньої освіти. Конкретизуємо.

Здійснена сталінським урядом контрреформа (прихована реформа) у 30-х – на початку 50-х років як складник соціально-економічних і суспільно-політичних змін за допомогою партійних постанов, репресивно-терористичних методів в умовах згортання українізації й утвердження тоталітаризму в УРСР знівельовала та спотворила досягнення й педагогічні пошуки 20-х років, кардинально змінила парадигму освіти – від школи праці до школи навчання. Із шкільної освіти вилучено такі педагогічні принципи, як демократичний, педоцентричний, політехнічний; суть деяких змінено: єдиної школи – в уніфіковану школу (єдині структура, зміст освіти, підручники, плани, розклад уроків, методи й класно-урочна форма навчання, система оцінювання, ідеологізація змісту підручників гуманітарних і природничих предметів тощо); національний – в інтернаціональний; релігійний – в атеїстичний. Принцип централізації (через державне регулювання сфери освіти) набрав тотально-монопольного характеру, що спричинило згортання творчої активності вчительства, поглиблення системної ідеологізації на основі марксистсько-ленінського вчення, стандартизації, авторитарності, радянзації та русифікації. Ці принципи стали фундаментом радянської системи загальної середньої освіти.

Контрреформу відповідно до стратегічних цілей – повернення до школи навчання, уніфікації української освітньої системи в загальнодержавну – було реалізовано за основними напрямками: в управлінні (централізація на чолі з єдиним директивним центром у Москві – відділом шкіл ЦК ВКП(б)); у структурі (встановлення на території України російської державної системи освіти: обов'язкова 4-річна початкова школа; неповна середня 7-річна школа без внутрішньої диференціації, профорієнтації з правом вступу її випускників до технікумів; повна середня 10-річна школа з правом вступу її випускників до ВНЗ; реорганізація профшкіл у середні спеціальні навчальні заклади; переведення профільних шкіл – ФЗУ та ШСМ для підлітків до системи державних трудових резервів (1940)); у змісті освіти (підвищення його наукового рівня; установа міжпредметних зв'язків; повернення до формальної концепції навчання, тобто гербартіанської ідеї виховуючого навчання; згорання українізації; посилення ідеологізації на основі марксизму-ленінізму, русифікації, радянзації, атеїзму; запровадження суспільствознавства, історії, географії СРСР; вилучення трудового навчання з навчальних планів і ліквідація шкільних майстерень); у вихованні (запровадження колективізму, політизації та воєнізації через діяльність піонерських і комсомольських організацій із метою творення нової радянської людини); в організації освітнього процесу (введення єдиного шкільного режиму, єдиних правил, роздільної форми навчання (1943); нагородження учнів золотими та срібними медалями; запровадження п'ятибальної системи оцінювання знань дітей; посилення контролю за дисципліною тощо); методи й форми навчання (скасування комплексно-проектної та лабораторно-бригадної методики навчання та повернення до предметної, класно-урочної системи). При цьому позитивними вважаємо поступову реалізацію загального обов'язкового початкового навчання, декларування питання про загальну 7-річну освіту.

Ініційована М. С. Хрущовим реформа 1956–1964 рр., що відбувалася послідовно (проголошення, розробка та реалізація) у контексті десталінізації, певної демократизації суспільства, науково-технічної революції й перебудови економічної сфери, спричинила зміни в освіті, зокрема в загальній середній. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» (17 квітня 1959 р.) визначив провідні освітні принципи: зв'язок школи з життям (підготовка учнів до суспільно корисної, продуктивної праці), політехнічний (поєднання вивчення основ наук, політехнічного навчання та трудового виховання), професіоналізації (підготовка учнів із виробничих спеціальностей у поєднанні з виробничим навчанням), ідеологічний (комуністичний).

Реформування як спроба радянського уряду замінити школу знання на модернізовану школу праці реалізовувалося за найважливішими напрямками: у структурі (запровадження 8-річного обов'язкового навчання, створення нових типів середніх шкіл (загальноосвітня трудова політехнічна школа з виробничим навчанням, вечірня (змінна) середня школа робітничої або сільської молоді, заочна середня загальноосвітня школа), шкіл для обдарованих дітей, груп продовженого дня); у змісті освіти (побудова його на засадах політехнізму, професіоналізації, сцієнтизму, ідеологізації, русифікації; введення до навчального процесу історії УРСР, виробничого навчання); запровадження нових методів і форм навчання (бригадні, групові та індивідуальні форми роботи учнів; Мала академія наук; учнівські олімпіади; учнівські виробничі та ремонтно-будівельні

бригади, екскурсії, заняття в майстернях, на шкільних навчально-дослідних ділянках із метою активізації розумової, пізнавальної активності учнів); у вихованні (формування гармонійно розвиненої, духовно багатой, морально чистої, освіченої, фізично досконалої, працьовитої людини комуністичного суспільства; звернення до особистості, що було проголошено в Моральному кодексі будівника комунізму і тлумачилося в контексті ідей колективізму); поліпшення матеріально-технічної бази школи, умов праці, фахового рівня вчителя; розкріпачення методичної думки вчительства, проголошення його основною фігурою перетворень. До позитивних результатів реформи відносимо часткову демократизацію внутрішньошкільного життя школи та управління освітою (залучення громадськості до підготовки освітнього законодавства, інститутів педагогіки та психології УРСР – до розробки змісту освіти); активізацію педагогічних досліджень для забезпечення наукових засад реформи (М. М. Грищенко, Г. С. Костюк, М. М. Лисенко, В. О. Сухомлинський, С. Х. Чавдаров та ін.); виникнення завдяки педагогам-новаторам (В. О. Сухомлинський, І. Г. Ткаченко та ін.) авторських шкіл, які сприяли розгортанню педагогічної творчості, пошукам шляхів підвищення ефективності навчально-виховного процесу та активізації навчальної діяльності учнів на уроці, створенню В. О. Сухомлинським гуманістичної концепції виховання. Згортання й незавершеність шкільної реформи були зумовлені здебільшого суспільно-політичними (зміна влади в країні, припинення реформ в усіх галузях суспільного життя), а не фаховими (відсутність педагогічного, правового й матеріально-технічного забезпечення реалізації реформи) причинами.

Часткові перетворення в шкільній освіті УРСР 1964–1984 рр., регульовані відповідними партійними постановами, пояснюються потребою змін згідно з науково-технічним розвитком в умовах наростання стагнаційної тенденції суспільного розвитку. Вони здійснювалися за традиційними напрямками: у структурі (запровадження загальної обов'язкової середньої 10-річної освіти; переведення початкової школи на 3-річний термін навчання (1976 р. у Науково-дослідному інституті педагогіки УРСР створено лабораторію з проблем навчання і виховання дітей 6-річного віку (до її складу ввійшли відомі українські вчені: М. В. Богданович, М. С. Вашуленко, О. Я. Савченко, Н. Ф. Скрипченко та ін.), яка очолила широкий експеримент, підготувала програми з усіх видів навчальної діяльності, нові підручники, навчально-методичні посібники), що було новим для України; запровадження факультативних занять, спеціалізованих шкіл та інтернатів фізико-математичного й природничого профілів); у змісті освіти (формування його з метою підвищення якості навчально-виховного процесу на основі відповідності науково-технічному розвитку, марксистсько-ленінському світогляду, поєднання формальної та матеріальної концепцій освіти; уведення як самостійного предмета «трудового навчання»); розробка методів навчання для активізації самостійної, пізнавальної активності учнів, творчого мислення й удосконалення уроку; в організації освітнього процесу (запровадження нових технічних засобів і програмованого навчання; посилення контролю за діяльністю школи; поліпшення матеріально-технічної бази школи). Отже, основна парадигма попередньої реформи – школа праці з обов'язковою професіоналізацією поступилася іншій – школі навчання, яка мала давати міцні знання й готувати школярів до вступу у ЗВО.

Директивне реформування було суперечливим і неоднозначним, адже мало як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивними вважаємо такі: запровадження загальної обов'язкової середньої освіти, розширення шкільної мережі, інтенсивний розвиток педагогічної науки в напрямі модернізації змісту освіти на наукових і загальнокультурних підвалинах, методів навчання й на протипагу їм – русифікація, радянська; розвиток авторських шкіл та педагогічного новаторства (О. А. Захаренко, В. О. Сухомлинський, І. Г. Ткаченко, В. Ф. Шаталов та ін.) – ігнорування їх офіційною педагогікою; проголошення всебічного, гармонійного, духовного розвитку учнів – позбавлення їх знання про свою національну історію, культуру; сприяння вивченню російської, а не рідної мови, що спричинило зростання кількості російських шкіл. Тодішня командно-адміністративна система уникала кардинальних змін, гальмувала розвиток шкільної освіти в Україні. Освітнє законодавство розроблялося Міністерством освіти РРФСР (СРСР) під контролем відповідних партійних органів. Наслідком такої освітньої політики стала криза школи («радянської», бо термін «українська» у документах не вживався), що проявлялася в подальшому її одержавленні, постановці перед нею необґрунтованих завдань для стовідсоткового виконання, у систематичних змінах навчальних планів, регламентуванні навчально-виховного процесу, зокрема створенні українськими науковцями навчальних програм і підручників лише «із специфічних предметів» (українська мова, російська мова для українських шкіл, російська та українська література, трудове навчання, історія, географія УРСР) на основі встановлених Центральною комісією з розробки змісту освіти (м. Москва, 1964 р.) підходів тощо.

Декларативна «черненківсько-андроповська» реформа 1984 р. ставила за мету загальну професіоналізацію шкільної освіти для підготовки кваліфікованих працівників у різних сферах виробництва. Серед здобутків реформування виділяємо лише запровадження 11-річної загальноосвітньої професійної школи з початком навчання дітей у 6 років, оскільки всі інші складники реформи повторювали напрями розвитку шкільної освіти, задекларовані в попередніх партійно-урядових документах. Загалом реформу не було реалізовано, проте простежувалися часткові зміни: у змісті освіти (збільшення кількості годин на трудове навчання та практику, вивчення російської мови; активізація підручникотворення в галузі початкової освіти; введення нових курсів «Основи виробництва. Вибір професії», «Етика і психологія сімейного життя»; «Основи інформатики та обчислювальної техніки» та ін.); в організації освітнього процесу (відкриття навчально-виробничих комбінатів; запровадження уроків профорієнтації в початковій і восьмирічній школі тощо).

У руслі «горбачовської» перебудови (1985) відбулося ініціювання «знизу» (розвиток педагогіки співробітництва) і проголошення «згори» (1988) «дійової перебудови» освіти. Міністерство народної освіти УРСР у контексті активізації учительських пошуків здійснювало реформування з метою створення національної системи загальної середньої освіти за визначальними напрямками: розробка освітнього законодавства (Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України, 1990; Закон України «Про освіту», 1991); відродження української школи; відновлення національного компонента в змісті освіти. Основою реформи української школи, що відроджувалася в умовах радянської ідеології, стали нові (національний, демократичний, деполітизацій, гуманізацій та гуманітаризацій) і розвинуті (рівного доступу до здобуття освіти,

наступності, неперервності та багатоманітності освіти, науковий, світський) принципи [8]. Проголошення незалежності України, розпад СРСР уможливили розвиток національної системи загальної середньої освіти.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Для різноаспектних досліджень історії радянських реформ і котрреформ загальної середньої освіти, інших явищ і феноменів цієї освітньої епохи рекомендуємо історикам освіти й педагогіки бібліографічний список джерел (нормативно-правові документи; періодичні або продовжувані видання: «Комуністична освіта», «Радянська школа», «Збірник наказів Народного комісаріату освіти», «Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР», «Радянська освіта» та ін.; статті, брошури досліджуваного періоду та ін.) й історіографічних праць (статті, брошури, монографії, посібники, дисертації тощо дослідників 30-х років ХХ ст. – 2018 р.) Пропонований бібліографічний список як результат багаторічної дослідницької діяльності відображає еволюцію вітчизняної педагогічної думки – від її фальсифікації в рамках комуністичної ідеології до відродження на основі національного, демократичного, гуманістичного принципів в умовах розбудови української державності. Подальшого вивчення крізь призму джерелознавства потребують організаційно-змістові основи реформування загальної середньої освіти незалежної України.

Бібліографічний список

1. Адаменко О. В. Особливості і тенденції розвитку педагогічної науки в Україні у другій половині ХХ століття / Олена Адаменко, Віталій Курило // Рідна шк. – 2012. – № 4/5. – С. 39–43. – Бібліогр.: 8 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/rsh_2012_4-5_8.pdf.
2. Адаменко О. В. Публікації й дисертації 50-х років ХХ століття з питань управління загальноосвітньою школою / Олена Адаменко // Історико-педагогічний альманах / АПН України, Уман. держ. ун-т ім. Павла Тичини, Всеукр. асоц. істориків педагогіки. – Умань, 2006. – Вип. 1. – С. 124–130. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ipa_2006_1_14.pdf.
3. Адаменко О. В. Розвиток педагогічної науки в Україні (1950–2000 рр.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Адаменко Олена Вікторівна ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2006. – 44 с.
4. Анкета Р. Ш. Реформа школи: проблеми і труднощі в її реалізації / Р. Ш. Анкета // Рад. шк. – 1987. – № 12. – С. 3–10.
5. Антонець М. Я. Проблема реформування змісту шкільної освіти у поглядах В. О. Сухомлинського / М. Я. Антонець // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : наук. зб. / Уман. держ. пед. ун-ту ім. Павла Тичини. – Київ, 2002. – Вип. 5. – С. 238–256.
6. Бабанский Ю. К. Реформа школы (задачи, содержание, научно-теоретическое значение) / Ю. К. Бабанский. – М. : О-во «Знание» РСФСР, 1984. – 48 с.
7. Березівська Л. Д. Державна політика стосовно диференціації організації та змісту шкільної освіти в Радянській Україні в умовах зародження демократичних змін (1985–1991) / Л. Д. Березівська // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2015. – № 1. – С. 70–78.
8. Березівська Л. Д. Державна політика стосовно диференціації організації та змісту шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній

Республіці (кінець 30-х – 80-ті роки ХХ ст.): історіографія та джерела дослідження // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки НАПН України, Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. – Хмельницький, 2013. – Вип. 15. – С. 45–50. – Бібліогр.: 21 назва. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2013_15_11.

9. Березівська Л. Д. Державна політика щодо диференціації організації та змісту шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці у період «відлиги» (друга половина 50-х років – 1964 р.) / Лариса Березівська // Рідна шк. – 2014. – № 1/2. – С. 54–60. – Бібліогр.: 14 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2014_1-2_13.

10. Березівська Л. Д. Державна політика стосовно диференціації організації та змісту шкільної освіти в Радянській Україні в умовах зародження демократичних змін (1985–1991) / Л. Д. Березівська // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2015. – № 1. – С. 70–78.

11. Березівська Л. Д. Ідеї В. О. Сухомлинського і Закон про школу 1959 р. / Лариса Березівська // Рідна шк. – 2003. – № 9. – С. 9–12.

12. Березівська Л. Д. Прихована реформа шкільної освіти в УРСР: причини, напрями, наслідки (30-ті роки ХХ ст.) / Л. Д. Березівська // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – 2007. – Вип. 36 – С. 52–57.

13. Березівська Л. Д. Радянська реформа загальноосвітньої і професійної школи у руслі зародження демократичних змін в УРСР (1984–1988) / Лариса Березівська // Молодь і ринок. – 2008. – № 1. – С. 25–31.

14. Березівська Л. Д. Радянська реформа про зміцнення зв'язку школи з життям (1956–1964) / Лариса Березівська // Шлях освіти. – 2007. – № 4. – С. 42–47.

15. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : хрестоматія / Л. Д. Березівська ; Ін-т педагогіки НАПН України. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2011. – 384 с. : табл.

16. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : монографія / Л. Д. Березівська. – Київ : Богданова А. М., 2008. – 406 с.

17. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в УРСР в умовах авторитарно-партійного суспільства на демократичних засадах (1988–1991) / Лариса Березівська // Молодь і ринок. – 2008. – № 4. – С. 21–30.

18. Березівська Л. Д. Скрипченко Надія Федорівна / Л. Д. Березівська // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ, 2005. – Кн. 2 : ХХ ст. – С. 507–511.

19. Березівська Л. Д. В. О. Сухомлинський про навколишнє середовище в контексті освітньої реформи другої половини 50-х років ХХ ст. / Л. Д. Березівська // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки / Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2004. – Вип. 8 : Василь Сухомлинський і сучасність: особистість у навколишньому середовищі. – С. 139–143.

20. Березівська Л. Д. Ткаченко Іван Гурович / Л. Д. Березівська // Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ, 2005. – Кн. 2 : ХХ ст. – С. 485–491.

21. Березівська Л. Д. Українські народні традиції як культурологічні засади творчої спадщини В. О. Сухомлинського / Лариса Березівська // Початкова шк. – 2006. – № 12. – С. 5–8.

22. Березівська Л. Д. Часткові внутрішньосистемні зміни шкільної освіти УРСР в контексті прихованої русифікації (1964–1984) / Лариса Березівська // Рідна шк. – 2007. – № 9. – С. 60–63.
23. Бистрицька О. Б. Розвиток шкільної освіти національних меншин на початку 30-х років ХХ ст. / О. Б. Бистрицька // Історія та географія : зб. наук. пр. / Харків. держ. пед. ун-т. – Харків, 1999. – Вип. 3. – С. 106–118.
24. Білодід І. К. Величні завдання / І. Білодід // Рад. шк. – 1962. – № 1. – С. 3–9.
25. Білодід І. К. На шляху перебудови школи / І. К. Білодід. – Київ : Рад. шк., 1959. – 81 с.
26. Бондар А. Д. З історії розвитку народної освіти на Україні за роки Радянської влади / А. Д. Бондар // Укр. іст. журн. – 1967. – № 11. – С. 23–33.
27. Бондар А. Д. Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917–1967) / А. Д. Бондар. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 226 с.
28. Броневщук С. Г. Уроки реформи школи 1970–1980 гг. / С. Г. Броневщук // Стандарти и мониторинг в образовании. – 2000. – № 4. – С. 3–11.
29. Бурганський Н. Нові програми політехнічної школи / Н. Бурганський // Комуніст. освіта. – 1931. – № 10/12. – С. 47–49.
30. Бухало С. М. Освіта на Радянській Україні / С. Бухало. – Київ : Укр. держ. вид-во, 1945. – 15 с.
31. Бухало С. М. Підсумки 1939–1940 і основні завдання наступного 1940–1941 навчального року / С. М. Бухало // Комуніст. освіта. – 1940. – № 9. – С. 10–28.
32. В Президію ЦК КПРС «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи освіти в країні» : (пропозиції викладені в опублікованій записці товариша М. С. Хрущова, схвалені Президією ЦК КПРС). – Київ : Держ. вид-во політ. літ. УРСР. – Київ, 1958. – 19 с.
33. Васильєв В. І. Назрілі питання / В. І. Васильєв // Рад. шк. – 1957. – № 7. – С. 27–30.
34. Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні / Г. Ващенко. – Мюнхен : Центр. комітет СУМ, 1957. – 48 с.
35. Ветрова М. Л. Розвиток освіти на Волині у 50–60-х роках ХХ століття / М. Л. Ветрова // Наук. вісн. Історичні науки. Філологічні науки / Волин. держ. ун-т. – Луцьк, 2005. – № 6. – С. 69–74.
36. Вишневський О. І. Демократизація навчально-виховного процесу в школі / О. І. Вишневський // Рад. шк. – 1988. – № 1. – С. 6–12.
37. Войдем в новую школу. Отчет о четвертой встрече педагогов-экспериментаторов, педагогов-ученых и публицистов // Учит. газ. – 1988. – 18 окт. (№ 123). – С. 2.
38. Всенародна справа : [про обговорення питань перебудови системи освіти і поліпшення навчально-виховної роботи радянської школи в окремих областях УРСР (Київська, Луганська, Вінницька, Кримська, Черкаська, Чернігівська, Ровенська, Станіславська)] // Рад. шк. – 1958. – № 8. – С. 3–17.
39. Гавриленко Т. Л. Генеза початкової освіти в Україні (1958–2001 роки): історіографія питання / Т. Л. Гавриленко // Вісн. Луган. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ,

2012. – № 19, ч. 1. – С. 260–268. – Бібліогр.: 9 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vlup_2012_19\(1\)_40.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vlup_2012_19(1)_40.pdf).

40. Гавриленко Т. Л. Державна політика щодо організації початкової освіти в Українській РСР (1964–1984 рр.) / Гавриленко Т. Л. // Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. ім. Тараса Шевченка. – Чернігів, 2014. – Вип. 120. – С. 92–96. – Бібліогр.: 29 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VchdpuP_2014_120_29.pdf.

41. Гавриленко Т. Л. Експериментальні дослідження українських учених у галузі початкової освіти: класи вирівнювання (1975–1982 рр.) / Тетяна Гавриленко // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки НАПН України, Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. – Хмельницький, 2015. – Вип. 18. – С. 47–52. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/0peddysk_2015_18_10.pdf.

42. Гавриленко Т. Л. Реформування змісту початкової освіти в Українській РСР у 60-х – на початку 70-х років ХХ ст.: причини, хід, наслідки / Гавриленко Т. Л. // Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Педагогічні науки / Чернігів. нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2014. – Вип. 119. – С. 35–39. – Бібліогр.: 23 назви. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VchdpuP_2014_119_12.pdf.

43. Гавриленко Т. Л. Розвиток початкової освіти в Україні другої половини ХХ – початку ХХІ ст.: джерельна основа дослідження / Т. Л. Гавриленко // Педагогічний дискурс : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки НАПН України, Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. – Хмельницький, 2013. – Вип. 15. – С. 123–128. Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/peddysk_2013_15_28.pdf

44. Гільбух Ю. З. Педагогіка співробітництва: досягнення і прорахунки / Ю. З. Гільбух // Рад. шк. – 1988. – № 1. – С. 12–21.

45. Голубнича Л. О. Вплив урядової політики з питань вищої освіти на історіографію вузівської дидактики Східноукраїнського регіону (50–60-ті рр. ХХ ст.) / Л. О. Голубнича // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2015. – Вип. 37. – С. 11–19. – Бібліогр.: 14 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkhnpu_ttmniv_2015_37_4.

46. Гольдін Ф. Л. Поліпшити методичну підготовку вчителя / Ф. Л. Гольдін // Рад. шк. – 1957. – № 6. – С. 22–24.

47. Гончаренко С. У. Концепція загальної середньої освіти і всебічний розвиток особистості / С. У. Гончаренко // Рад. шк. – 1988. – № 10. – С. 77–80.

48. Гончаренко С. У. Науково-технічний прогрес і вдосконалення змісту середньої освіти в процесі здійснення реформи школи / С. У. Гончаренко // Рад. шк. – 1985. – № 1. – С. 63–69.

49. Гриценко М. С. Історія педагогіки : навч. посіб. / М. С. Гриценко. – Київ : Вища шк., 1973. – 447 с.

50. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / М. С. Гриценко. – Київ : Рад. шк., 1966. – 230 с.

51. Гриценко М. М. Розвиток народної освіти на Україні за роки радянської влади / М. М. Гриценко. – Київ : Рад. шк., 1948. – 76 с.

52. Гриценко М. М. Сорок років розвитку радянської школи в Українській РСР / М. М. Гриценко // Розвиток народної освіти і педагогічної

науки в Українській РСР, 1917–1957 : наук. зап. / М-во освіти Укр. РСР, НДІ педагогіки. – Київ, 1957. – Т. 6 : Серія педагогічна. – С. 5–135.

53. Гупан Н. М. Українська історіографія історії педагогіки / Н. М. Гупан. – Київ : А.П.Н., 2002. – 224 с.

54. Гуцол А. Джерела з історії розвитку позашкільних закладів освіти Луганської та Донецької областей (1946–1991 рр.) / Алла Гуцол // Зб. наук. пр. Уман. держ. пед. ун-ту / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2009. – Ч. 2. – С. 84–90. – Бібліогр.: 19 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znpudpu_2009_2_13.pdf.

55. Демократизация личности. Отчет о второй встрече педагогов-экспериментаторов // Учит. газ. – 1987. – 17 окт. (№ 124). – С. 2.

56. Дзвінчук Д. І. Державне управління освітою в Україні: тенденції і законодавство / Д. І. Дзвінчук. – Київ : НІЧЛАВА, 2003. – 240 с.

57. До національного відродження через школу // Рад. освіта. – 1990. – 31 лип. (№ 61). – С. 1–2.

58. До нових рубежів у перебудові школи // Рад. шк. – 1962. – № 8. – С. 3–6.

59. Думки і пропозиції щодо проектів навчальних планів і програм // Рад. шк. – 1959. – № 10. – С. 58–72.

60. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; голов. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

61. Жабенко О. В. Особливості й тенденції державного управління освітою в Україні (1946–2001 рр.) : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія державного управління» / Жабенко Олександр Вікторович ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2003. – 20 с.

62. За дальший розквіт радянської школи // Рад. шк. – 1958. – № 10. – С. 10–16.

63. Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР. – М. : Известия, 1958. – 31 с.

64. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. – Київ : Рад. шк., 1959. – 26 с.

65. Затонський В. П. Більше уваги комуністичному вихованню дітей / В. П. Затонський // Комуніст. освіта. – 1935. – № 45. – С. 6–13.

66. Затонський В. П. Усунути хиби в школі / В. Затонський // Комуніст. освіта. – 1936. – № 1/2. – С. 11–25.

67. Збірник документів у розвиток постанови ЦК ВКП (б) про початкову та середню школу / [упоряд.: Ю. Г. Черченко, О. М. Кошель]. – Харків : Рад. шк., 1932. – 168 с.

68. Звернення до всіх працівників органів народної освіти і профспілкових організацій Української РСР : затв. Нар. комісаріатом освіти УРСР // Зб. наказів та розпорядж. Нар. комісаріату освіти Укр. РСР. – 1940. – № 22/23. – С. 2–4.

69. Звернення комісії Верховної Ради УРСР з питань народної освіти і науки, з питань культури та духовного відродження до батьків // Рад. освіта. – 1990. – 10 серп. (№ 64). – С. 1.

70. Зязюн І. А. «...У мені кожен вчитель побачить свого захисника» : на запитання кор. «Радянської освіти» відповідає міністр нар. освіти України Іван Андрійович Зязюн / інтерв'ю вів Віктор Логвин // Рад. освіта. – 1990. – 31 серп. (№ 70). – С. 1, 2.

71. Іванюк Г. Тенденції розвитку сільської школи України (1972–1984 рр.) / Ганна Іванюк // Освітній простір України. – 2015. – Вип. 5. – С. 7–13. – Бібліогр.: 10 назв.
72. Інструкція про порядок реорганізації шкіл в Західних областях України. – Київ : НКО УРСР. Упр. шкіл, 1939. – 19 с.
73. Інформаційне повідомлення про Пленум ЦК КПРС // Рад. шк. – 1984. – № 5. – С. 3.
74. Історія педагогіки / за ред. М. В. Левківського, О. А. Дубасенюк. – Житомир : Житомир. держ. пед. ун-т, 1999. – 336 с.
75. Калініченко Н. А. Трудова підготовка учнів сільської школи в Україні. Друга половина XIX–XX століття : монографія / Н. А. Калініченко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2007. – 744 с.
76. Карпенко О. Постанова ЦК ВКП (б) про початкову та середню школу – бойова програма в боротьбі за політехнічну школу / О. Карпенко // Комуніст. освіта. – 1931. – № 9. – С. 12–16.
77. Керівні матеріали про школу / [упоряд.: С. В. Бабич, В. О. Вікторов, С. П. Заволока]. – Київ : Рад. шк., 1962. – 387 с.
78. Кирлан О. В. Навчальні програми з читання для початкової школи України другої половини XX ст. в контексті реформування системи початкової освіти / О. В. Кирлан // Наук. зап. Серія: Педагогіка / Тернопіл. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2013. – № 1. – С. 14–19 : табл. – Бібліогр.: 10 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NZTNPUPed201315.pdf>.
79. Кобзар Б. Школа України на новому етапі / Б. Кобзар // Рідна шк. – 1968. – № 1. – С. 1–11.
80. Кодлюк Я. Підручник для початкової школи: теорія і практика / Я. Кодлюк. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2004. – 228 с.
81. Козаков Е. А. Реформа школи в дійстві / Е. А. Козаков // Реформе школи партійною заботу / [сост.: В. В. Усенко, В. И. Батыщев, И. С. Бык]. – Киев, 1985. – С. 98–101.
82. Коляска І. В. Освіта в радянській Україні / І. В. Коляска. – Торонто, 1970. – 246 с.
83. Конкурс «Національна школа» // Рад. освіта. – 1990. – 26 січ. (№ 7). – С. 1.
84. Конкурс «Національна школа». Багатоваріантність // Рад. освіта. – 1990. – 17 квіт. (№ 30). – С. 1–3.
85. Конкурс «Національна школа». Ключ до відродження // Рад. освіта. – 1990. – 27 лют. (№ 16). – С. 1.
86. Концепція середньої загальноосвітньої національної школи України : проект / М-во нар. освіти УРСР // Рад. освіта. – 1990. – 14 серп. (№ 65). – С. 1–3.
87. Концепція української школи Прикарпаття : проект / авт. проекту Р. П. Скульський // Рад. освіта. – 1990. – 20 листоп. (№ 92). – С. 2–3.
88. Косіор С. В. Підсумки і найближчі завдання проведення національної політики на Україні / С. В. Косіор // Комуніст. освіта. – 1933. – № 9. – С. 11–46.
89. Костюк Г. Теорія і практика педологічної псевдонауки / Г. Костюк // Комуніст. освіта. – 1936. – № 8. – С. 146–147.
90. Крайнік Р. М. Радянська ідеологізація системи освіти України в 1945 році: історіографія проблеми / Р. М. Крайнік // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту

ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Історичні науки / Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. – Миколаїв, 2013. – Вип. 3.34. – С. 288–291. – Бібліогр.: 14 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvmdu_2013_3.34_43.pdf.

91. Красножон Н. Г. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя (1943–1953 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Красножон Неоніла Григорівна ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2002. – 17 с.

92. Кузнєцова Л. В. Загальноосвітня школа України. Кінець 80-х –початок 90-х років (історико-політичний аспект) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Кузнєцова Людмила Василівна ; Київ. держ. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Київ, 1993. – 25 с.

93. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті / В. С. Курило. – Луганськ : ЛДПУ, 2000. – 460 с.

94. Кучернюк М. Ф. Трудові колективи і реформа школи / М. Ф. Кучернюк. – Київ : Т-во «Знання» УРСР, 1989. – 48 с.

95. Кушнір В. М. Втілення ідеї поглибленого вивчення предметів в умовах утилітарної середньої освіти (60–70-ті роки ХХ ст.) / В. М. Кушнір // Наук. зап. Бердян. держ. пед. ун-ту. Педагогічні науки / Бердян. держ. пед. ун-т. – Бердянськ, 2015. – Вип. 2. – С. 118–123. – Бібліогр.: 13 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті:

http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/4423/1/Pohlyblene_vyvchennia%20%20.pdf.

96. Лебідь І. Ю. Пріоритетні завдання управління початковою освітою в 30-х роках ХХ ст. / Лебідь І. Ю. // Педагогічна освіта: теорія і практика. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Ін-т проблем виховання НАПН України. – Київ, 2014. – Вип. 17. – С. 75–79. – Бібліогр.: 14 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/znppo_2014_17_16.pdf.

97. Лисенко М. М. Перебудувати викладання історії в середній школі у світлі рішень ХХ з'їзду КПРС / М. М. Лисенко // Рад. шк. – 1956. – № 10. – С. 8–16.

98. Литньова Т. Періодизація історії розвитку змісту загальної середньої освіти (30-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) / Тамара Литньова // Історико-педагогічний альманах / АПН України, Уман. держ. ун-т ім. Павла Тичини, Всеукр. асоц. істориків педагогіки. – Умань, 2010. – Вип. 2. – С. 68–72. – Бібліогр.: 7 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ipa_2010_2_17.pdf.

99. Лікарчук І. Л. Міністри освіти України : [монографія] : в 2 т. Т. 1. 1917–1943 рр. / І. Л. Лікарчук. – Київ : Ешке О. М., 2002. – 328 с.

100. Марочко В. І. Репресовані педагоги України : жертви політичного терору (1929–1941) / В. І. Марочко, Г. Хілліг. – Київ : Наук. світ, 2003. – 302 с.

101. Матвеев В. Ф. В поисках истины / В. Ф. Матвеев // Учит. газ. – 1986. – 25 дек. (№ 154). – С. 2.

102. Методика обновления. Отчет о третьей встрече педагогов-экспериментаторов в Москве // Учит. газ. – 1988. – 19 марта. (№ 34) – С. 1–2.

103. Мисан В. О. Організація шкільної освіти в роки нацистської окупації (на прикладі функціонування школи № 2 міста Рівного) / В. О. Мисан

// Національна та історична пам'ять : зб. наук. пр. / Укр. ін-т нац. пам'яті. – Київ, 2013. – Вип. 6. – С. 133–144. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ntip_2013_6_15.pdf.

104. Москалик Г. Філософське осмислення реформування освіти Кременчука у 1956–1964 рр. в епоху десталінізації та початку НТР / Геннадій Москалик // Імідж сучас. педагога. – 2011. – № 5. – С. 38–40. – Бібліогр.: 6 назв.

105. Навчальні плани вечірніх (змінних) середніх загальноосвітніх шкіл на 1987/88 навчальний рік [заочного навчання з сесійним режимом] : затв. наказом Міносвіти УРСР від 09.04.1987 р. № 101 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1987. – № 11. – С. 7–14.

106. Навчальні плани вечірніх (змінних) середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1987/88 навчальний рік [з українською та російською мовою навчання] : затв. наказом Міносвіти УРСР від 09.04.1987 р. № 101 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1987. – № 10. – С. 3–20.

107. Навчальні плани денних загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1989/90 навчальний рік : затв. М-вом нар. освіти УРСР від 20 квіт. 1989 р. // Інформ. зб. М-ва нар. освіти УРСР. – 1989. – № 10. – С. 2–20.

108. Навчальні плани загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1966/67 навчальний рік // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1966. – № 13/14. – С. 2–38.

109. Навчальні плани середніх загальноосвітніх трудових політехнічних шкіл Української РСР на 1972/73 навчальний рік : затв. колегією М-ва освіти УРСР від 17 січ. 1972 р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1972. – № 6. – С. 5–23.

110. Навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1970/71 навчальний рік : затв. М-вом освіти УРСР від 14 січ. 1970 р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1970. – № 7/8. – С. 3–54.

111. Навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1973/74 навчальний рік [з українською мовою навчання] : затв. колегією М-ва освіти УРСР від 24 жовт. 1972 р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1973. – № 2. – С. 3–12.

112. Навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1974/75 навчальний рік : затв. колегією М-ва освіти УРСР від 19 груд. 1973 р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1974. – № 5. – С. 3–13.

113. Навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1975/76 навчальний рік [з українською мовою навчання] : затв. колегією М-ва освіти УРСР від 5 берез. 1975 р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1975. – № 7. – С. 3–13.

114. Навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1984/85 навчальний рік : затв. колегією М-ва освіти УРСР // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1984. – № 9. – С. 3–26.

115. Навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1985/86 навчальний рік : затв. М-вом освіти УРСР // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1985. – № 10. – С. 3–22.

116. Навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1986/87 навчальний рік : затв. міністром освіти УРСР від 30.01.86 р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1986. – № 6. – С. 3–25.

117. Навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1987/88 навчальний рік [з українською мовою викладання] : затв. міністром освіти УРСР від 11.03.1987 р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1987. – № 8. – С. 19–24.

118. Навчальні плани середніх загальноосвітніх шкіл Української РСР на 1988/89 навчальний рік : затв. міністром освіти УРСР від 26 квіт. 1988 р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1988. – № 10. – С. 3–13.

119. Навчальні плани спеціалізованих шкіл з поглибленим теоретичним і практичним вивченням циклу навчальних предметів на 1987/88 навчальний рік : затв. М-ва освіти УРСР від 23.04.1987 р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1987. – № 13. – С. 3–8.

120. Навчальні плани загальноосвітніх шкіл Української РСР з поглибленим теоретичним і практичним вивченням навчальних предметів на 1987/88 навчальний рік : затв. М-ва освіти УРСР від 23.04.1987 р. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1987. – № 13. – С. 9–23.

121. Накази Наркома освіти тов. Затонського // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УСРР. – 1935. – № 18. – С. 4–5. – Зміст: [Про виконання наказу «Про антирелігійну роботу в школі й серед дорослих» від 3 груд. 1934 р. № 759 : наказ Наркома освіти тов. Затонського від 28 трав. 1935 р. № 569]. – С. 4–5; Про антирелігійну роботу в школі і серед дорослих : наказ Наркома освіти тов. Затонського від 3 груд. 1934 р. № 759. – С. 5.

122. Накреслене партією – виконаємо // Рад. шк. – 1986. – № 3. – С. 3–5.

123. Нариси з історії розвитку диференційованого підходу до організації навчання в українській школі (кінець 30-х – 80-ті рр. ХХ ст.) [Електронний ресурс] : посібник / [кол. авт.: Сухомлинська Ольга Василівна, Дічек Наталія Петрівна, Березівська Лариса Дмитрівна та ін. ; за заг. ред. Н. П. Дічек]. – Текст дані. – Київ : Пед. думка, 2017. – 768 с. – Режим доступу: http://lib.iitta.gov.ua/709172/1/posibnyk_13_07_2017_last.pdf. – Назва з екрана.

124. Нариси з історії розвитку новаторських навчально-виховних закладів в Україні (ХХ століття) : навч.-метод. посіб. / [Сухомлинська О. В., Курило В. С., Дічек Н. П., Березівська Л. Д., Побірченко Н. С., Антонець Н. Б., Бондар Л. С., Філімонова Т. В., Антонець М. Я., Куліш Т. І., Шевчук О. М. ; за ред. О. В. Сухомлинської, В. С. Курила]; АПН України, Ін-т педагогіки, ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2010. – 444 с.

125. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР (1917–1967) : монографія / [А. Г. Бондар, О. Г. Дзеверін, Б. С. Кобзар та ін.]. – Київ : Рад. шк., 1967. – 482 с.

126. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : сб. док., 1917–1973 гг. / [сост.: А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов]. – М. : Педагогика, 1974. – 560 с.

127. Об изменении срока обучения в средних общеобразовательных трудовых политехнических школах с производственным обучением : постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 10 авг. 1964 г. // Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : сб. док., 1917–1979 гг. / [сост.: А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузырев, Л. Ф. Литвинов]. – М., 1974. – С. 218.

128. Об итогах Республиканской научно-практической конференции «Пути повышения эффективности изучения русского языка в школах Украинской ССР в свете решений XXV съезда КПРС» // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1977. – № 1. – С. 4–6.

129. Об использовании ТСО в преподавании русского языка в национальной школе : [метод. письмо М-ва просвещения УССР] // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1984. – № 10. – С. 3–28.

130. Об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в стране : тезисы ЦК КПСС и Совета Министров СССР. – М. : Гос. изд-во полит. лит, 1958. – 50 с.

131. Основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи : схвалено Пленумом ЦК КПРС 10 квіт. і Верхов. Радою СРСР 12 квіт. 1984 р. // Рад. шк. – 1984. – № 6. – С. 3–26.

132. Очерки истории педагогической науки в СССР (1917–1980) / под ред. Н. П. Кузина, М. Н. Колмаковой. – М. : Педагогика, 1986. – 288 с.

133. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР / под ред. Ф. Г. Паначина, М. Н. Колмаковой, З. И. Равкина. – М. : Педагогика, 1988. – 272 с.

134. Паламарчук В. Ф. Системний підхід до впровадження педагогічних ідей у практику роботи школи / В. Ф. Паламарчук // Рад. шк. – 1986. – № 12. – С. 16–21.

135. Патинко Г. Озброїмо наших учнів добрим знанням російської мови / Г. Патинко // Комуніст. освіта. – 1938. – № 5/6. – С. 34–37.

136. Педагогика сотрудничества. Отчет о первой встрече педагогов-экспериментаторов // Учит. газ. – 1986. – 18 окт. (№ 125). – С. 1–2.

137. Пироженко Л. В. Диференціація змісту навчального предмета у 60–70-х рр. ХХ ст. / Пироженко Л. В. // Наук. пр. Серія «Педагогіка» / Чорномор. держ. ун-т ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». – Миколаїв, 2014. – Т. 246, вип. 234. – С. 133–136. – Бібліогр.: 11 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npchduped_2014_246_234_28.pdf.

138. Пироженко Л. В. Диференціація змісту шкільної освіти у 70-х рр. ХХ ст. / Л. В. Пироженко // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка. – 2015. – Вип. 1. – С. 50–53. – Бібліогр.: 8 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/VZhDU_2015_1_12.pdf.

139. Пироженко Л. В. Діяльність Комісії з визначення змісту загальної середньої освіти у середині та кінці 60-х рр. ХХ ст. / Лідія Пироженко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : наук. зб. / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2007. – № 21. – С. 215–221. – Бібліогр.: 13 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ppps_2007_21_34.pdf.

140. Пироженко Л. В. Основні положення теорії структури змісту освіти у педагогічній науці 70-х рр. ХХ ст. [Електронний ресурс] / Л. В. Пироженко // Наук. вісн. Донбасу : електрон. наук. фах. вид. / Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – Текст. дані. – Луганськ, 2012. – № 4. – Бібліогр.: 20 назв. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2012_4_10.pdf.

141. Пироженко Л. В. Пошуки теоретичних засад реформування змісту загальної середньої освіти у 1964–1966 рр. / Лідія Пироженко // Історико-педагогічний альманах / АПН України, Уман. держ. ун-т ім. Павла

Тичини, Всеукр. асоц. істориків педагогіки. – Умань, 2008. – Вип. 2. – С. 4–12. – Бібліогр.: 19 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ipa_2008_2_3.pdf.

142. Пироженко Л. В. Проблеми реформування змісту вітчизняної загальноосвітньої школи другої половини ХХ ст. крізь призму педагогічної періодики / Пироженко Л. В. // Наук. вісн. Південноукр. нац. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. – 2015. – № 1. – С. 162–168. – Бібліогр.: 13 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: <https://drive.google.com/file/d/0B39qF5XFgrODb1rTzFQczNSYkk/view>.

143. Пироженко Л. В. Реформування змісту загальної середньої освіти – провідна тенденція розвитку української школи 60–80-х років ХХ століття / Л. В. Пироженко // Неперерв. проф. освіта: теорія і практика. – 2014. – Вип. 3/4. – С. 109–113. – Бібліогр.: 7 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NPO_2014_3-4_23.pdf.

144. Пироженко Л. В. Становлення предметів загальної середньої освіти у 30-х роках ХХ ст. / Лідія Пироженко // Історико-педагогічний альманах / НАПН України, Уман. держ. ун-т ім. Павла Тичини, Всеукр. асоц. істориків педагогіки. – Умань, 2012. – Вип. 2. – С. 125–128. – Бібліогр.: 14 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ipa_2012_2_26.pdf.

145. Пісоцька М. Е. Нормативно-правове забезпечення індивідуалізації навчання учнів середніх навчальних закладів УРСР другої половини ХХ століття / М. Е. Пісоцька // Вісн. Дніпропетров. ун-ту ім. Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. Педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С. 95–100. – Бібліогр.: 8 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: <http://duan.edu.ua/uploads/vidavnitstvo-15-16/16155.pdf>.

146. Політехнічна школа до ХVІ роковин Жовтня // Комуніст. освіта. – 1933. – № 9. – С. 8–9.

147. Полоцький О. «Працювати по-новому, по-новому керувати» / О. Полоцький // Комуніст. освіта. – 1931. – № 9. – С. 1–7.

148. Попова О. В. Розвиток інноваційних процесів у середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладах України в ХХ ст. : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Попова Олена Володимирівна ; Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2001. – 39 с.

149. Постанова про роботу з молодими учителями : постанова Управи початкової та серед. шк. НКО УСРР від 28 лют. 1935 р. // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УСРР. – 1935. – № 8. – С. 6–7.

150. Постанова республіканської наради активу працівників народної освіти України від 15 серп. 1940 р. // Зб. наказів та розпорядж. Нар. комісаріату освіти Укр. РСР. – 1940. – № 22/23. – С. 4–6.

151. Постанова ЦК ВКП (б) про початкову і середню школу // Комуніст. освіта. – 1931. – № 7/8. – С. 1–7.

152. Постанови партії та уряду про школу. – Київ ; Харків : Рад. шк., 1947. – 152 с.

153. Постановления партии и правительства о школе : сб. постановлений ЦК ВКП (б) и Совнаркомов СССР и РСФСР за 1931–1939 гг. – М. : Гос. учеб.-пед. изд-во Наркомпроса РСФСР, 1939. – 104 с.

154. Присяжнюк К. Ф. Новий етап в розвитку радянської школи на Україні / К. Ф. Присяжнюк. – Київ : Рад. шк., 1966. – 155 с.

155. Про викладання історії та суспільствознавства в початковій, неповній середній та середній школі : наказ Наркома освіти УСРР тов. Затонського В. П. від 4 верес. 1936 р. № 645 // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УСРР. – 1936. – № 26. – С. 3.

156. Про видання і продаж підручників для початкової, неповної середньої і середньої школи : постанова Ради нар. комісарів Союзу РСР і ЦК ВКП (б) від 7 серп. 1935 р. // Комуніст. освіта. – 1935. – № 7/8. – С. 6–8.

157. Про викладання навчальних предметів у 1984/85 навчальному році // Рад. шк. – 1984. – № 7. – С. 29–52.

158. Про викладання фізики в неповній середній та середній школі УСРР : наказ наркома освіти тов. Затонського В. П. від 3 верес. 1936 р. № 637 // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УСРР. – 1936. – № 26. – С. 4.

159. Про відміну викладання труда в школах : наказ заст. Нар. комісара освіти УРСР тов. Дитюка С. Ю. від 23.02.1937 р. № 309 // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УРСР. – 1937. – № 5. – С. 6–7.

160. Про військові заняття в середній школі : наказ Наркома освіти тов. Затонського В. П. від 3 верес. 1936 р. № 637 // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УСРР. – 1936. – № 26. – С. 4.

161. Про доповнення постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 20 квітня 1938 року «Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України» : постанова Ради Нар. комісарів УРСР від 9 жовт. 1938 р. № 1331 // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УРСР. – 1938. – № 33. – С. 7.

162. Про запровадження єдиного навчального плану в школах УРСР // Зб. наказів та розпорядж. Нар. комісаріату освіти Укр. РСР. – 1940. – № 20/21. – С. 20–21.

163. Про заходи дальшого поліпшення роботи середньої загальноосвітньої школи в Українській РСР : постанова ЦК КП України і Ради Міністрів Укр. РСР від 8 груд. 1966 р. № 900 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1967. – № 1. – С. 2–8.

164. Про заходи по виконанню постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 10 липня 1984 р. № 281 «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи» : наказ міністра освіти УРСР від 08.08.1984 р. № 265 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1985. – № 2. – С. 3–24.

165. Про затвердження Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту : Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 19 лип. 1973 р. // Рад. шк. – 1973. – № 9. – С. 3–18.

166. Про здійснення постанови ЦК ВКП (б) від 4 липня 1936 р. «Про педологічні викривлення в системі наркомосів» : наказ наркома освіти УСРР тов. Затонського В. П. від 10 лип. 1936 р. № 414 // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УСРР. – 1936. – № 18. – С. 6–8.

167. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні : тези ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР // Рад. шк. – 1958. – № 11. – С. 3–23.

168. Про навчальні плани і програми для восьмирічних і середніх шкіл УРСР на 1964/65 навчальний рік : розпорядж. М-ва освіти УРСР від 17 серп.

1964 р. № 28 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1964. – № 15/16. – С. 2.

169. Про навчальні плани і програми для восьмирічних і середніх шкіл УРСР на 1964/65 навчальний рік : [вказівки програмно-методичного управління М-ва освіти УРСР від 19.08.1964 р. № 7] // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1964. – № 15/16. – С. 3–11.

170. Про народну освіту : Закон УРСР від 28.06.1974 р. № 2778-VIII // Основні документи про школу / упоряд. Є. С. Березняк. – Київ, 1982. – С. 31–47.

171. Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України : постанова Ради Нар. комісарів УРСР і ЦК КП(б)У від 20 квіт. 1938 р. // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УРСР. – 1938. – № 33. – С. 5–7.

172. Про організацію навчальної роботи і внутрішній розпорядок у початковій, неповній середній і середній школі : наказ заст. Нар. комісара освіти УСРР тов. Хвилі від 7 верес. 1935 р. № 913 // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УСРР. – 1935. – № 25. – С. 9–10.

173. Про «Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту» / Голов. упр. шкіл М-ва освіти СРСР // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1973. – № 18. – С. 17–23.

174. Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи : постанова Пленуму ЦК КПК від 10 квіт. 1984 р. // Про реформу загальноосвітньої школи : зб. док. і матеріалів : [пер. з рос.]. – Київ, 1984. – С. 9–13.

175. Про оцінку успішності учнів : наказ Наркома освіти тов. Затонського від 15 жовт. 1935 р. № 985 // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УСРР. – 1935. – № 30. – С. 5–7.

176. Про педологічні викривлення в системі Наркомосів : постанова ЦК ВКП(б) від 4 лип. 1936 р. // Комуніст. освіта. – 1936. – № 7. – С. 56–58.

177. Про перехід на нові навчальні плани і програми середньої загальноосвітньої школи : рішення колегії М-ва освіти УРСР від 25.12.1985 р. № 12/131 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1986. – № 3. – С. 3–5.

178. Про підсумки навчально-виховної роботи в 1-х класах чотирирічної початкової школи відповідно до вимог шкільної реформи : рішення колегії М-ва освіти УРСР від 24.06.1987 р., протокол № 5/51 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1987. – № 15. – С. 3–5.

179. Про поліпшення трудового виховання, навчання, професійної орієнтації школярів і організацію їх суспільно корисної, виробничої праці : постанова ЦК КПК і Ради Міністрів СРСР [від 12 квіт. 1984 р. № 314] // Рад. шк. – 1984. – № 7. – С. 3–6.

180. Про посилення методичної допомоги учителям : наказ Наркома освіти тов. Затонського : від 27 жовт. 1935 р. № 1061 // Зб. наказів Нар. комісаріату освіти УСРР. – 1935. – № 34. – С. 2–3.

181. Про реформу загальноосвітньої і професійної школи : зб. док. і матеріалів : пер. з рос. – Київ : Політвидав України, 1984. – 110 с.

182. Про роботу органів народної освіти, шкіл та дошкільних закладів республіки по створенню організаційно-педагогічних умов для переходу на навчання дітей 6-річного віку : наказ М-ва освіти Укр. РСР від 13.03.1986 р. № 85 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1986. – № 8. – С. 29–32.

183. Про стан і заходи по дальшому поліпшенню трудового навчання, виховання і професійної орієнтації учнів загальноосвітніх шкіл відповідно до Основних напрямів реформи школи в Полтавській області : рішення колегії М-ва освіти УРСР від 28.11.1984 р. № 11/127 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1985. – № 9. – С. 6–11.

184. Про Статут середньої загальноосвітньої школи : наказ М-ва освіти УРСР від 28 верес. 1970 р. № 199 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1970. – № 22. – С. 3–18. – Статут... додається.

185. Про хід виконання Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР : постанова Верхов. Ради Укр. РСР від 4 лип. 1962 р. // Рад. шк. – 1962. – № 7. – С. 3–9.

186. Про хід виконання постанови ЦК КП України та Ради Міністрів УРСР від 7 липня 1972 р. №326 «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді і дальший розвиток загальноосвітньої школи УРСР» : наказ М-ва освіти УРСР від 30 лип. 1973 р. № 202 // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1973. – № 18. – С. 9–17.

187. Про часткову зміну і удосконалення трудової підготовки учнів у школах Української РСР : постанова колегії М-ва освіти УРСР від 27 трав. 1966 р. //Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1966. – № 12. – С. 2–6.

188. Прокопів Л. Диференційований підхід до навчання в діяльності малокомплектних (малочисельних) шкіл України (друга половина ХХ – початок ХХІ століть) / Любов Прокопів // Обрії. – 2015. – № 1. – С. 37–40. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/obrii_2015_1_14.

189. Прокоф'єв М. О. Про завдання органів народної освіти і шкіл по виконанню рішень ХХУ з'їзду партії, постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» : доповідь міністра освіти СРСР М. О. Прокоф'єва на Всесоюзному з'їзді вчителів / М. О. Прокоф'єв // Рад. шк. – 1978. – № 3. – С. 3–13.

190. Пятый съезд учителей УССР (15–16 мая 1987 г.). / [редкол.: В. Е. Тараненко, В. С. Плохий, В. В. Усенко та ін.]. – Київ : Рад. шк. – 144 с.

191. Развитие народного образования УССР : справочные материалы / ред. В. В. Лисица. – Киев : Рад. шк., 1977. – 32 с.

192. Редько Ф. А. До нових перемог / Ф. А. Редько // Комуніст. освіта. – 1939. – № 10. – С. 21–32.

193. Редько Ф. А. До нових перемог радянської школи / Ф. А. Редько // Комуніст. освіта. – 1938. – № 9. – С. 8–17.

194. Розенберг М. Й. Удосконалювати виробниче навчання / М. Й. Розенберг // Рад. шк. – 1957. – № 7. – С. 21–27.

195. Самандас Н. В. Становлення і розвиток системи державних органів управління освітою в Україні (1917–1941 рр.) : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : [спец.] 25.00.05 «Галузеве управління» / Самандас Наталія Володимирівна ; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. – Київ, 2001. – 20 с.

196. Самоплавська Т. О. Система соціального виховання України у творчому доробку Г. Гринька (1890–1938) / Т. О. Самоплавська // Наук. вісн. Чернівець. ун-ту : зб. наук. пр. / Чернівець. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2003. – Вип. 177 : Педагогіка і психологія. – С. 158–163.

197. Семеновська Л. Особливості розвитку ідеї політехнізму у вітчизняній педагогічній теорії (1937–1952 рр.) / Лариса Семеновська // Педагогічні науки : зб.

наук. пр. / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2014. – Вип. 61–62. – С. 192–200. – Бібліогр.: 10 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pena_2014_61-62_31.pdf.

198. Семеновська Л. Політехнічна освіта школярів крізь призму ідей І. Ткаченка / Лариса Семеновська // Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. – Вип. 1. – С. 96–102. – Бібліогр.: 6 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pena_2010_1_18.pdf.

199. Семеновська Л. Реалізація ідеї політехнізму засобом організації продуктивної праці учнів (друга половина ХХ століття) / Лариса Семеновська // Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2011. – Вип. 1. – С. 134–142. – Бібліогр.: 13 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pena_2011_1_24.pdf.

200. Семеновська Л. Теоретичні проблеми реалізації ідеї політехнізму у вітчизняній педагогічній теорії (1958–1983 рр.) / Лариса Семеновська // Педагогічні науки : зб. наук. пр. / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава, 2010. – Вип. 2. – С. 121–129. – Бібліогр.: 8 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/pena_2010_2_22.pdf.

201. Сивець О. Г. Про нові навчальні плани для шкіл Української РСР / О. Г. Сивець // Рад. шк. – 1962. – № 7. – С. 10–13.

202. Скрипник М. О. Загальне навчання та політехнізація шкіл / М. О. Скрипник // Комуніст. освіта. – 1931. – № 2/3. – С. 7–24.

203. Спудка І. М. Шкільний процес як засіб формування підлеглих Третього Рейху (на прикладі м. Запоріжжя) / І. М. Спудка, Л. В. Турчина // Наук. пр. іст. ф-ту Запоріз. нац. ун-ту : зб. наук. пр. / Запоріз. нац. ун-т, Іст. ф-т. – Запоріжжя, 2015. – Вип. 42. – С. 143–147. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2015_42_30.

204. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення : навч.-метод. посіб. / Б. М. Ступарик. – Київ : ІЗМН, 1998. – 336 с.

205. Сухомлинский В. А. В Центральный Комитет КПСС тов. Хрущеву Н. С. / В. А. Сухомлинский // Сов. педагогика. – 1988. – № 3. – С. 97–102.

206. Сухомлинский В. А. К вопросу об организации школ-интернатов / В. А. Сухомлинский // Сов. педагогика. – 1988. – № 12. – С. 82–88.

207. Сухомлинський В. О. Людина неповторна / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ, 1977. – Т. 5. – С. 80–96.

208. Сухомлинський В. О. Розумова праця і зв'язок школи з життям / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ, 1977. – Т. 5. – С. 53–69.

209. Сухомлинський В. О. Суспільство і вчитель / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв. : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ, 1977. – Т. 5 – С. 108–122.

210. Съезд учителей Украинской ССР (14–16 окт. 1959 г.) / М-во просвещения УССР ; [сост.: Е. С. Березняк, С. П. Заволока, М. А. Хлопячий]. – Київ : Рад. шк., 1960. – 320 с.

211. Тесленко І. Ф. За виробниче навчання в школі / І. Ф. Тесленко, Б. Н. Мітюров // Рад. шк. – 1957. – № 6. – С. 25–27.

212. Томашенко В. Державна освітня політика в Україні (1961–1985 роки) / В. Томашенко, О. Жабенко // Вісн. Укр. акад. держ. упр. при Президентіві України. – 2002. – № 2. – С. 147–155.

213. У Центральному Комітеті КПРС і Раді Міністрів СРСР. Про дальше удосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи // Рад. шк. – 1986. – № 6. – С. 19–25.

214. Українська педагогіка в персоналіях : навч. посіб. : у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. – Київ : Либідь, 2005. – Кн. 2 : XX ст. – 552 с.

215. Учебные планы средних общеобразовательных школ Украинской ССР на 1973/74 учебный год [с русским языком обучения] : утв. коллегией М-ва просвещения УССР от 24 окт. 1972 г. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1973. – № 2. – С. 15–30.

216. Учебные планы средних общеобразовательных школ Украинской ССР на 1975/76 учебный год [с русским языком обучения] : утв. коллегией М-ва просвещения УССР от 5 марта 1975 г. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1975. – № 7. – С. 14–29.

217. Учебные планы средних общеобразовательных школ Украинской ССР на 1987/88 учебный год [с русским языком обучения] : утв. М-вом просвещения от 11.03.1987 г. // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти Укр. РСР. – 1987. – № 9. – С. 8–21.

218. Ушкало М. К. Виробниче навчання в системі політехнізації / М. К. Ушкало, З. В. Сичевська // Рад. шк. – 1957. – № 1. – С. 20–23.

219. Фоменко М. В. Идеи реформы воплотить в жизнь / М. В. Фоменко // Реформе школы партийную заботу / [сост.: В. В. Усенко, В. И. Батышев, И. С. Бык]. – Киев : Политиздат Украины, 1985. – 102 с.

220. Фоменко М. В. О ходе выполнения в республике решений XXVII съезда КПСС и XXVII съезда Компартии Украины, основных направлений реформы общеобразовательной и профессиональной школы по дальнейшему повышению качества обучения и коммунистического воспитания подрастающего поколения / М. В. Фоменко // Пятый съезд учителей УССР (15–16 мая 1987 г.) / [редкол.: В. Е. Тараненко, В. С. Плохий, В. В. Усенко и др.]. – Киев, 1987. – С. 17–29.

221. Фоменко М. Ф. Школа на шляху перебудови / М. Ф. Фоменко // Рад. шк. – 1986. – № 8. – С. 3–13.

222. Хвиль М. М. Проти примітивізму в організації виробничої праці учнів / М. М. Хвиль, К. О. Ходосов // Рад. шк. – 1957. – № 2. – С. 23–27.

223. Хоменко Г. С. Здійснення загального обов'язкового навчання / Г. С. Хоменко // Комуніст. освіта. – 1938. – № 7. – С. 28–32.

224. Хрущев Н. С. Воспитывать активных и сознательных строителей коммунистического общества : речь на XIII съезде ВЛКСМ 18 апр. 1958 г. / Н. С. Хрущев. – М. : Молодая гвардия, 1961. – 47 с.

225. Чавдаров С. Х. За творче опрацювання проблем педагогічної науки / С. Х. Чавдаров, М. М. Грищенко // Рад. шк. – 1958. – № 1. – С. 3–17.

226. Чавдаров С. Х. Невідкладні завдання педагогічної науки / С. Х. Чавдаров, М. М. Грищенко // Рад. шк. – 1956. – № 9. – С. 11–21.

227. Чавдаров С. Х. Про методи наукової роботи над підручником / С. Чавдаров // Комуніст. освіта. – 1933. – № 6. – С. 34–37.

228. Четвертий з'їзд учителів УРСР / [редкол.: Є. С. Березняк, В. І. Войко, С. П. Заволока та ін.]. – Київ : Рад. шк., 1977. – 236 с.
229. Шаповал М. М. Виробниче навчання – складова частина політехнічної освіти / М. М. Шаповал, Ю. П. Осмоловський // Рад. шк. – 1957. – № 7. – С. 18–22.
230. Шаталов В. Ф. За чертой привычного : ответы учителя-новатора на заданные журналистом Н. Столяровым вопросы по проблемам перестройки общеобразовательной школы / В. Ф. Шаталов. – Донецк : Донбасс, 1988. – 69 с.
231. Шашло Т. М. Керівна роль Комуністичної партії в розвитку радянської школи на Україні / Т. М. Шашло. – Київ : Рад. шк., 1963. – 157 с.
232. Швидун В. М. Особливості педагогічних змін у діяльності загальноосвітніх шкіл України (1917–1941 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : [спец.] 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Швидун Віктор Миколайович ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2009. – 20 с.
233. Шліхта Н. В. «Деідеологізація» освіти в роки перебудови: причини, напрями реформи, суперечності / Н. В. Шліхта // Наук. зап. НаУКМА. Історичні науки / Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія». – Київ, 2012. – Т. 130. – С. 37–42. – Бібліогр.: 30 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/NaUKMAi_2012_130_9.pdf.
234. Школа і вимога часу // Рад. шк. – 1970. – № 8. – С. 1–8.
235. Школа на путях реформи / сост. Н. Е. Чухрий. – Одеса : Маяк, 1986. – 120 с.
236. Школи Харківщини на шляху перебудови / М. Ф. Бойко, М. Ф. Бабич, Д. Ф. Куюков, Т. М. Ніколов. – Київ : Рад. шк., 1961. – 149 с.
237. Щербаков В. Судьбы национальных культур, языка и народного образования / В. Щербаков // Сов. педагогика. – 1989. – № 9. – С. 11–20.
238. Ягодин А. Г. Совершенствование межнациональных отношений и школа / А. Г. Ягодин // Сов. педагогика. – 1989. – № 8. – С. 3–11.
239. Янченко Т. В. Заборона педології в Україні у контексті розвитку радянського суспільства (30-ті роки ХХ ст.) / Янченко Тамара Василівна // Междунар. науч. журн. = Міжнар. наук. журн. = International scientific journal. – 2015. – № 8. – С. 48–53. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2015_8_13.
240. Янченко Т. В. Ліквідація педології в Україні: причини та наслідки / Тамара Янченко // Молодь і ринок. – 2015. – № 11. – С. 45–49. – Бібліогр.: 6 назв. – Текст статті доступний в Інтернеті: http://www.drohobych.net/ddpu/biblioteka/chutach/fnv/molod_i_rynok/11_130_2015.pdf
241. Ярмаченко М. Д. Актуальні інтерв'ю : [розмова з директором НДІ педагогіки УРСР, академіком АПН України М. Д. Ярмаченком про виконання завдань, окреслених в постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення загальної середньої освіти молоді і поліпшення умов роботи загальноосвітньої школи»] // Рад. шк. – 1984. – № 9. – С. 18–20.
242. Berezivska L. D. Secondary education reform in Ukraine: concepts and drafts (1988–1991) / L. D. Berezivska // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – Budapest, 2018. – Vol. 6, Iss. 153. – P. 7–10.

Список використаних джерел

1. Березівська Л. Д. Державна політика стосовно диференціації організації та змісту шкільної освіти в Радянській Україні в умовах зародження демократичних змін (1985–1991). *Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України*. 2015. № 1. С. 70–78.
2. Березівська Л. Д. Державна політика стосовно диференціації організації та змісту шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці (кінець 30-х – 80-ті роки ХХ ст.): історіографія та джерела дослідження. *Педагогічний дискурс* : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки НАПН України, Хмельниц. гуманітар.-пед. акад. Хмельницький, 2013. Вип. 15. С. 45–50.
3. Березівська Л. Д. Державна політика щодо диференціації організації та змісту шкільної освіти в Українській Радянській Соціалістичній Республіці у період «відлиги» (друга половина 50-х років – 1964 р.). *Рідна шк.* 2014. № 1/2. С. 54–60.
4. Березівська Л. Д. Ідеї В. О. Сухомлинського і Закон про школу 1959 р. *Рідна шк.* 2003. № 9. С. 9–12.
5. Березівська Л. Д. Прихована реформа шкільної освіти в УРСР: причини, напрями, наслідки (30-ті роки ХХ ст.). *Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. Івана Франка*. 2007. Вип. 36. С. 52–57.
6. Березівська Л. Д. Радянська реформа загальноосвітньої і професійної школи у руслі зародження демократичних змін в УРСР (1984–1988). *Молодь і ринок*. 2008. № 1. С. 25–31.
7. Березівська Л. Д. Радянська реформа про зміцнення зв'язку школи з життям (1956–1964). *Шлях освіти*. 2007. № 4. С. 42–47.
8. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : хрестоматія / Ін-т педагогіки НАПН України. Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. 384 с.
9. Березівська Л. Д. Реформування загальної середньої освіти в Україні у ХХ столітті крізь призму джерелознавства : наук.-допом. бібліогр. покажч. / НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Вінниця : Твори, 2019. 251 с. URL: <http://dnrb.gov.ua/ua/?ourpublications=20781>.
10. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті : історіографія питання. *Історико-педагогічний альманах*. 2009. № 1 (10). С. 15–28.
11. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в УРСР в умовах авторитарно-партійного суспільства на демократичних засадах (1988–1991). *Молодь і ринок*. 2008. № 4. С. 21–30.
12. Березівська Л. Д. В. О. Сухомлинський про навколишнє середовище в контексті освітньої реформи другої половини 50-х років ХХ ст. *Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки* / Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2004. Вип. 8 : Василь Сухомлинський і сучасність: особистість у навколишньому середовищі. С. 139–143.
13. Березівська Л. Д. Часткові внутрішньосистемні зміни шкільної освіти УРСР в контексті прихованої русифікації (1964–1984). *Рідна шк.* 2007. № 9. С. 60–63.

References

1. Berezivska, L. D. (2015). Derzhavna polityka stosovno dyferentsiatsii orhanizatsii ta zmistu shkilnoi osvity v Radianskii Ukraini v umovakh zarodzhennia demokratychnykh zmin (1985–1991) [Government Policy in the Differentiation of Organization and Content of School Education in Soviet Ukraine in the Context of Democratic Change (1985–1991)]. *Pedahohika i psykholohiia. Visnyk NAPN Ukrainy – Pedagogics and psychology. Newsletter of the NAPS of Ukraine*, 1, 70–78 [in Ukrainian]. Berezivska, L. D. (2013). Derzhavna polityka stosovno dyferentsiatsii orhanizatsii ta zmistu shkilnoi osvity v Ukrainskii Radianskii Sotsialistychnii Respublitsi (kinets 30-kh – 80-ti roky XX st.): istoriohrafiiia ta dzherela doslidzhennia [Government Policy in the Differentiation of Organization and Content of School Education in the Ukrainian Soviet Socialist Republic (Late 30-s – 80-s of the 20th Century): Historiography

- and Research]. *Pedahohichnyi dyskurs: zbirnyk naukovykh prats – Pedagogical Discourse: Collection of scientific papers*, (15), 45–50 [in Ukrainian].
3. Berezivska, L. D. (2014). Derzhavna polityka shchodo dyferentsiatsii orhanizatsii ta zmistu shkilnoi osvity v Ukrainiskii Radianskii Sotsialistychnii Respublitsi u period “vidlyhy” (druha polovyna 50-kh rokiv – 1964 r.) [State politics on the differentiation of the organization and the content of the school education in the Ukrainian Soviet Socialistic Republic in the thaw period (the second half of the 50-s – 1964)]. *Ridna shkola – Native school*, 1/2, 54–60 [in Ukrainian].
 4. Berezivska, L. D. (2003). Idei V. O. Sukhomlynskoho i Zakon pro shkolu 1959 r. [V. O. Sukhomlinsky's Ideas and the School Law of 1959]. *Ridna shkola – Native school*, 9, 9–12 [in Ukrainian].
 5. Berezivska, L. D. (2007). Prykhovana reforma shkilnoi osvity v URSR: prychny, napriamy, naslidky (30-ti roky XX st.). [The Concealed School Education Reform in the Ukrainian SSR: Reasons, Trends, Consequences (the 30-es of the 20th century)]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka – Zhytomyr Ivan Franko state university journal*, 36, 52–57 [in Ukrainian].
 6. Berezivska, L. D. (2008). Radianska reforma zahalnoosvitnoi i profesiinoi shkoly u rusli zarozhennia demokratychnykh zmin v URSR (1984–1988) [Soviet reform of the comprehensive and vocational school in the wake of the democratic changes in the UkSSR (1984–1988)]. *Molod i rynek – Youth & market*, 1, 25–31 [in Ukrainian].
 7. Berezivska, L. D. (2007). Radianska reforma pro zmitsnennia zviazku shkoly z zhyttiam (1956–1964) [Soviet Reform on Strengthening School-to-Life Relationships (1956–1964)]. *Shliakh osvity – The way of Education*, 4, 42–47 [in Ukrainian].
 8. Berezivska, L. D. (2011). *Reformy shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti: dokumenty, materialy i komentari* [Reforms of school education in Ukraine in the 20th century: documents, materials and comments]. Luhansk: LNU imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
 9. Berezivska, L. D. (2019). *Reformuvannia zahalnoi serednoi osvity v Ukraini u XX stolitti kriz pryzmu dzhereloznavstva* [Reforming general secondary education in Ukraine in the 20th century through the lens of source science]. Vinnytsia: Tvory. Retrieved from <http://dnpb.gov.ua/ua/?ourpublications=20781> [in Ukrainian].
 10. Berezivska, L. D. (2009). Reformuvannia shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti: istoriografiiia pytannia [Reforming school education in Ukraine in the 20th century: historiography of the issue]. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh – Educational History Review*, 1, 15–28. [in Ukrainian].
 11. Berezivska, L. D. (2008). Reformuvannia shkilnoi osvity v URSR v umovakh avtorytarno-partiinoho suspilstva na demokratychnykh zasadakh (1988–1991) [Reforming school education in the UkSSR under conditions of an authoritarian-party society on a democratic basis (1988–1991)]. *Molod i rynek – Youth & market*, 4, 21–30 [in Ukrainian].
 12. Berezivska, L. D. (2004). V. O. Sukhomlynskyi pro navkolyshnie seredovyshe v konteksti osvitnoi reformy druhoi polovyny 50-kh rokiv XX st. [V. O. Sukhomlinsky about the environment in the context of educational reform of the second half of the 1950s.]. *Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho derzhavnogo universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of the V. O. Sukhomlinsky Mykolayiv State University. Series: Pedagogical Sciences*, (8), 139–143 [in Ukrainian].
 13. Berezivska, L. D. (2007). Chastkovi vnutrishnosystemni zminy shkilnoi osvity URSR v konteksti prykhovanoi rusyfikatsii (1964–1984) [Partial Intrasystem Changes in UkSSR School Education in the Context of Covert Russification (1964–1984)]. *Ridna shkola – Native school*, 9, 60–63 [in Ukrainian].

Larysa Berezivska,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Corresponding Member of the NAES of Ukraine,

Director, Chief Researcher,
History of Education Department
V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and
Pedagogical Library of Ukraine
e-mail: lberezivska@ukr.net
ORCID id: 0000-0002-5068-5234

**SECONDARY EDUCATION REFORM IN THE SOVIET
UKRAINE UNDER CONDITIONS OF AUTHORITARIAN
SOCIETY (1931–1991):
HISTORIOGRAPHY AND RESEARCH SOURCES**

The article covers the organizational and content principles, positive and negative tendencies of the general secondary education reform in the Soviet Ukraine (1931–1991). It contains a bibliographic list of historiography compiled by the author on the basis of a selected, classified and classified source database (articles, brochures, monographs, manuals, theses, etc. produced by the researches in the 1930s – 2018) and sources (regulatory documents; periodic editions or serials: «Communist Education», «Soviet School», «The Collection of Orders of the People's Commissariat of Education», «Collection of Orders and Instructions of the Ministry of Education of the Ukrainian SSR», «Soviet Education», etc.; articles, brochures of the researched period related to the mentioned issue. The proposed bibliographic list reflecting the evolution of the national pedagogical thought – from its falsification within the framework of the communist ideology to the revival on the basis of national, democratic, humanistic principles in the process of Ukrainian statehood development, will be of use to researchers of the history of education and pedagogy, as well as to all the participants of the current reformatory process in the educational space. The positive and negative tendencies in the general secondary education reform revealed during the study, may be useful during the current intensive development of the New Ukrainian School, the implementation of the Law of Ukraine «On Education» (2017). Studying this problem through the prism of historiography and source study will promote the information support in the further historical and pedagogical study of reforms and counter-reforms of the past as components of the state educational policy in the context of socio-political, socio-economic and pedagogical determinants. This article is a continuation of the cycle of the source research highlighting the process of the general secondary education reform through the prism of source study in other historical periods.

Keywords: *secondary education reform, the Soviet Ukraine, educational historiography, educational source study, history of education.*

Надійшла до редакції 18.09.2019 року